

Az „emberközpontú” nyelvművelő

Bizonyára többen vagyunk, akik, ha egy-egy nyelvi jelenség megítélésakor leírjuk véleményünket, így gondolkodunk: Vajon mit szólna hozzá Lőrincze tanár úr? Talán nincs is olyan nyelvművelő, aki írásaiban kikerülhetné a nevét, aki ne hivatkozna munkásságára. Lőrincze Lajos most lenne 90 éves, és már 12 éve halott. Az 1945 utáni nyelvművelés meghatározó alakjának ízes kiejtése, amelyet szülőföldjéről, a dunántúli Szentgálról hozott magával, még most is él azok emlékezetében, akik a Kossuth rádióban vasárnaponként az Édes Anyanyelvünk című népszerű ötperces műsort hallgatták.

Kedves Hallgatóim! Így kezdte előadásait, amikor egy-egy aktuális nyelvi kérdésről beszélt. Soha nem kioktató hangnemben, hanem tárgyilagosan mutatott rá a hibákra, és arra is, hogy a nyelv állandóan mozgásban van, változik. Ezért ma már másképpen kell megítélnünk bizonyos nyelvi jelenségeket, mint korábban. Több „nyelvi hibáról” kiderült ugyanis, hogy az nem is hiba, hanem inkább nyelvi babona.

„Emberközpontú nyelvművelés”-nek nevezte azt az új irányzatot, amelyet voltaképpen ő teremtett meg. Ezen a címen jelent meg 1980-ban a Gyorsuló Idő sorozatban olvasmányos kis könyve is. Lőrincze tanár úr azt vallotta, hogy „[m]eg kell tanítani a beszélők széles tömegeit arra, hogyan foglaljanak állást a nyelvben felbukkanó új jelenségekkel kapcsolatosan”. Az *emberközpontú* jelzővel a korábbi *nyelvközpontú* megjelölést váltotta fel. Szerinte a nyelvművelés nem a nyelvért, hanem az emberért van, és azért, hogy segítse a kapcsolatteremtést, a kommunikációt. Rá kell tehát mutatni azokra a hibákra, amelyek zavart okoznak a megértésben. „Ha egy szerkezet, műszer nem működik megfelelően, a hibát vagy a szerkezetben, vagy a használójában kell keresnünk” – írja.

Újra meg újra előveszem a könyvet. A címlapon a főcím alatt ez áll: **ép nyelv, ép nép**. Nézegetem a tartalomjegyzéket, szemezgetek a ki tudja hányadszor elolvasott írásokból. Szelíd hangjuk van ezeknek is, miként a rádióban elhangzott ötperces előadásoknak. Egyik fő jellemzőjük, hogy az olvasót gondolkodásra, minél jobb nyelvi megoldásra készítetik.

Szó van a könyvben az úgynevezett *nyelvtisztítás*ról is. A legtöbb ember sajnos, ma is abban látja a nyelvművelés feladatát, hogy anyanyelvünkől rostáljunk ki minden idegen szót. Nem kevés azoknak a jó szándékú embereknek a száma, akik magyaráítani akarják azokat az idegen eredetű szavakat is, amelyek már régóta meghonosodtak, közhasználatúvá váltak, és talán nincs is pontos magyar megfelelőjük. Lőrincze Lajos szerint nagy hiba mindenütt germanizmust keresni. Nem is szabad az idegen szavak vizsgálatát a nyelvművelés „alapkérdésévé” tenni. De vajon mit szólna a tanár úr ahhoz, hogy az *ABC* helyett *szupermarket*be jár

a magyar vásárló, hogy az *egyetértés*, a *közmegegyezés* helyett már-már kizárólagossá vált a *konszenzus*, hogy néhány közintézményünkben a kijáratot *EXIT* jelzi, mintha idegen országban lennénk? Ezek a példák azt igazolják, hogy bizonyos idegen szavak szinte kiszorították magyar megfelelőiket, azaz a kelleténél nagyobb mértékben áramlanak be nyelvünkbe.

Lőrincze Lajos rámutat a nyelvi jelenségek helyes megítélésre, arra, „hogy egy szó, nyelvi forma általában nem önmagában jó vagy rossz: értékét, értelmét felhasználása során, funkciójában kapja meg”. Megállapítását példákkal szemlélteti, majd összefoglalja: „...a nyelvnek nemcsak nyelvtana, hanem stilisztikája is van, s ez utóbbi a nyelvhasználat kérdésében igen lényeges.” Úgy tűnik, erről kezdenek megfélekedni nyelvünk mai használói. Hallgassuk csak meg politikusainkat, olvassunk el egy hivatalos rendeletet, figyeljük meg a televízió riportereinek, riportalanyainak nyelvhasználatát! A már-már érthetlenségig bonyolult kifejezések, a rengeteg idegen szó használata azt jelzi, hogy a kommunikáció, azaz a „szerkezet, műszer nem működik megfelelően”. Vagy itt van az argó meg a szleng. Bizonyos beszédhelyzetben helyük van, de a közéleti megnyilatkozásban nem ajánlatos használni őket. Mégis, talán a népszerűség látszatát keltve, a honatyák is megtűzdelik velük a mondanivalójukat. Legtöbbjük nem él azzal, hogy válasszon a lehetőségek közül. A tanár úr szerint „manapság nem annyira a nyelvünkkel, mint a nyelv használóival, az írókkal (az *író* szót elsősorban igenévnék értve), a beszélőkkel van baj: nem tudnak jól válogatni a nyelvi anyagból”. Úgy vélem, hogy a „manapság” szó a mi korunkra is joggal alkalmazhatjuk.

Mekkora úr a nyelvszokás? – olvassuk a kérdést az egyik írás címében. Lőrincze Lajossal együtt valljuk, hogy nagy úr. De nem kizárólagos. Mert ha az lenne, akkor valójában nem is lenne nyelvi hiba. Csakhogy ezt – az engedékenységgel vádolt Lőrincze Lajos – soha nem állította, és nyelvvelésünk mostani képviselői sincsenek ezen az állásponton. Igen is hibának számít mindaz, ami ellentétben áll a művelt köznyelvi szokással. Hiba tehát a feltételes mód egyes szám első személy alanyi ragozásának felcserélése a többes szám harmadik személy tárgy ragozású alakjával: az úgynevezett „nákolás”: *várnák*, valamint a suksükölés: *a lássátok, nyissátok* (kijelentő módban) és az -e kérdőszó elmozdulása az állítmány mellől: *nem-e mennél el?* Mondjuk azt, hogy egyelőre? Nem mondhatjuk, mert a nyelvi változást nem tudjuk megjósolni.

Lőrincze Lajos így jellemzi a nyelvvelést: „Mai nyelvvelésünk ostorozás helyett inkább tapintatosan nevelni óhajt, sértegetés és kioktatás helyett megmagyarázza a hibát: a maró gúny helyett a szelídebb iróniával él.”

Sajnos, akik a nyelvhasználat teljes liberalizmusát vallják, másképpen vélekednek. Olykor azt sütik rá a nyelvvelőkre, hogy kirekesztők, hogy az úgynevezett „előíró” nyelvhasználat sérti azokat, akik nem a norma szerint beszélnek, írnak. Van olyan vád is a nyelvvelés ellen, hogy az erősen kötődik az ideológiához. Például az egyik tanulmány Lőrinczének egy 1951-es nyilatkozatát hasonlítja össze az emberközponitú nyelvvelés elvével. Ebben Lőrincze azt vallja, hogy a „terhes örökségtől, az előző korszak világnézeti hátterétől” való megszabadulás, „a társadalom és világnézet megváltozása” teszi szükségessé a nyelvvelés-

lés megújítását, majd a 60-as években, amikor „szelídülni kezdtek a korábbi erőszakos, hegemonzáló törekvések”, ő is engedékenyebb lett. Azt is szemére veti ennek az írásnak szerzője, hogy az „emberközpontú nyelvművelés” a korabeli divatos szóhasználat szüleménye. Lőrincze Lajos ezt nem is tagadja, példái nagyon is szemléletesek, természetesen ezek az adott korra jellemzőek, amikor legalábbis szavakban, az ember került a központba.

Végül még egy jellemző megállapítás a tanulmányból: „Az emberközpontú nyelvművelés ellentmondásossága éppen abból származik, hogy az alapelvek következetes érvényesítése az lenne, ha nem lenne nyelvművelés.” Mindebből a dolgozat írója ezt a következtetést vonja le: „a nyelvművelés akkor emberközpontú, ha nincs”.

Ilyen és ehhez hasonló vádpontokkal illeti az ellentábor a nyelvművelés képviselőit. Tudjuk, hogy bár Lőrincze Lajos elismert nyelvész volt, mégsem kapta meg életében az őt megillető elismerést. Csupán kandidátusként távozott körünk-ből, holott mások, a nála fiatalabbak, akiknek jóval kevesebb volt a tudományos múltjuk, akadémikusi címet kaphattak.

A „Tanár úr” mindig meghallgatta a vele egyet nem értők véleményét, és helyeselte azt, hogy a nyelvészek között vita folyik. Emlékeztetett arra, hogy vitáztak Kazinczyék is, és éles vitájuk volt Szarvas Gáboréknak Simonyiékkel. Akkor van baj, ha ez a vita eldurvul, ha felelőtlenül megbélyegzi az egyik fél a másikat.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 175. számában Lőrincze Lajos *Hogyan vitáztunk, hogyan vitázzunk?* címmel zárja le az úgynevezett „tötö” nyelvről folyó vitát. Ebben az írásban nemcsak a szóban forgó témáról fejti ki véleményét, hanem a nyelvészek, nyelvművelők között folyó vitáról és a nyelvművelés feladatáról, módszeréről is. Ma is időszerű a következő mondat: „A gyalázkodó, gyűlölködő nyelvművelő nem lehet követendő példánk, de nem várhatunk eredményt az indulat nélküli, fáradtan, fásultan végzett nyelvművelő munkától sem.”

Az Édes Anyanyelvünk megalapításának 25. évfordulójára, 2004. október 7-én rendezett emlékülésen az egyik előadó arról beszélt, hogy az alkalmazott nyelvészetnek, ezen belül a nyelvművelésnek, valamint az elméleti nyelvészetnek és az úgynevezett társasnyelvészetnek is megvan a maga feladata. Ebben természetesen teljesen igaza van. A nyelvművelésről szólva a következőt mondta: „Meggyőződésem, hogy a nyelvművelőnek csak annyit szabad tennie, hogy felhívja a figyelmet: ez és ez a forma így honosodott meg a művelt köznyelvben, de ki kell mondani, hogy sem nem bűn, sem nem gondolkodásbeli csökevényesség vagy kommunikációs hiba a nem standard alakot használni.” Majd pedig: „te dolgoz eldönteni, mit akarsz csinálni...”

Ez a megállapítás azonban már erősen vitatható. Ha ugyanis a nyelvművelő rámutat arra, hogy melyik alak honosodott meg a művelt köznyelvben, akkor bizony nem teheti meg, hogy csak egyszerűen ráhagyja a nyelvhasználóra a választást: „te dolgoz eldönteni, mit akarsz csinálni...”. Mivel a *műveltnak a műveletlen* az ellentéte, a nyelvművelőknek a műveltséget kell pártolniuk a műveletlenség ellenében. Erre az írástudók felelőssége kötelezi őket.

Végül egy személyes emlékem Lőrincze Lajosról. A Magyar Nyelvtudományi Társaság egyik évi közgyűlésén véletlenül egymás mellé kerültünk (személyesen

nem ismertük egymást). Ahogy ez lenni szokott, a beszámolókat tudományos felolvasás előzte meg. Az is hozzátartozik a szokáshoz, hogy a témáról nem nyit vitát az elnök. Ezúttal azonban az egyik nyelvész – ma már nem él – mindenképpen ki akarta fejteni véleményét. A társaság elnöke, a kialakult rendre hivatkozva, természetesen nem adta meg neki a szót, mire a felszólalni kívánó megsértődve kirohant.

Lőrincze tanár úr hozzám fordult, és szelíden ennyit mondott: „Látja, kolléga, újabb mindenütt van botrány!” Mindez, ha jól emlékszem, 1989-ben történt. Felidézve az eseményt, arra gondolok, hogy „ha most feltámadna, s eljönne” köztünk, mit szólna a nyelv és a nyelvművelés mai állapotához. Hogyan ítélné meg napjaink vitáit? Lehet, hogy úgy, mint azon a számomra emlékezetes közgyűlésen?

Dóra Zoltán